

ספר חשבון הנפש

תחבולה נפלאה להתרפאות מחליי המדות
ע"י התמדת חינוך תיקונין בדרך חשבון והנהגה נוחה וקלה,
ולהתמחות לרפאות גם אחרים ולהקל חינוכיהם בדרך הטובה

חברו הרב החכם
מוהר"ר מענדיל במהור"ר יהודה ליב זבארזר, איש סטאנאב
בעהמ"ח ספר מודע לבינה

יוצא לאור על-פי דפוס ראשון עם הערות ומראי מקומות
ועם הוספות רבות משאר כתביו

על ידי
הרב מרדכי שמואל אדלשטיין

הוצאת מוסד הרב קוק • ירושלים

בכל עניני הספר ניתן לפנות לעורך:
מרדכי שמואל אדלשטיין
סמטת מנשה 7 בני ברק
052-7638347
a0527638347@gmail.com

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לסדר או לקלוט בכל דרך ובכל אמצעי אלקטרוני אופטי או מכני
או אחר — כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שמוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט
אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

©

כל הזכויות שמורות למוסד הרב קוק, ירושלים תשע"ו
Copyright by Mossad Harav Kook, Jerusalem 2015
דפוס אלון ירושלים
Printed in Israel

JACOB EDELSTEIN
RABBI OF RAMAT-HASHRON
ISRAEL
TEL. 03-5491727
NAOMI ST. 4

יעקב בהגרצי אדלשטיין
רב דרמת השרון
רח' נעמי 4
טל. 03-5491727

ב"ה, רמת השרון, יום יום שישי

אפריון נמטיי לנכדי, הרה"ג צמ"ס כמוהר"ר מרדכי שמואל שליט"א, בן בני הרה"ג המופלג בתו"י כמה"ר צבי יהודה אדלשטיין שליט"א, ונשאו לבו של מעכ"ת נכדי היקר, לקרבה אל המלאכה לעשות אותה, באופן המושלם על צד היותר טוב, ובעמל רב שהשקיע, זכה להוציא דבר מתוקן מתחת ידו, ויש בו זיכוי הרבים, והדבר המדובר כאן, הוא "ספר חשבון הנפש", שחיבר החכם בדורו, המופלג באוצרות ידיעותיו ורעיונותיו הגבוהים ונשגבים, ה"ה כמוה"ר מנחם מענדיל לעפין זצ"ל, אשר כידוע נדפס ויצא לאור בהמלצת הגה"ק גאון ישראל סלנטר זצ"ל, וגם בדורות שאחריו, ע"י הגה"צ ר' יצחק מאלצאן זצ"ל, ועוד ע"י הגה"צ אלוף המוסר ר' אייזיק שר זצ"ל, והוא מצוי בשוק הספרים, וכפי הגדרת גאון עוזנו הגר"ח קנבסקי שליט"א "כמו כל ספר מוסר".

והנה כאשר התעורר נכדי הנ"ל לברר ולחקור, והשיג כתבי יד מקוריים של שאר כתבי הרמ"ל, ועוד עותקים ישנים מספר חה"נ ומשאר חיבוריו החשובים, והתבונן בעיניו החודרות לעומק, ונתגלה שעם כל ההערצה לאדירי המוסר שהפיצו בישראל ספר זה, הנה מקום הניחו להתגדר, ונשארו חלקים בספר בגדר "ספר שאינו מוגה", וכאשר חקר בעמל רב, והשווה גם לכתבי היד הנ"ל, ולמד להכיר את הסגנון המיוחד של המחבר, וכמאחז"ל "אין שני.... בסגנון אחד", הצליח בסיעתא דשמיא, להגיש לפנינו מהדורא מתוקנת, פנים חדשות, עם מראי מקומות והערות רבות והוספות רבות ונכבדות משאר כתבי הרהמ"ח, וגם חיבר מבוא מיוחד, אשר הוא כספר בפ"ע, וזכה וזיכה את הרבים.

ועל זאת יבורך מאת השי"ת, וכל אשר חפצו להוסיף חכמה ויראת ה', יביא ברכה לתוך ביתו, ויסייע לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל. ואסיים בברכה לו ולכל משפחתו החביבים.

הכו"ח לכה"ת ומברך לגו"נ לאו"יט

באה"ר יעקב אדלשטיין

תוכן הענינים

מבוא

1	כתב התנצלות בעד הספר .....
8	על מהדורות הספר ומהדורה נוכחית .....
19	דברים אחדים מרבי אייזיק שר זצ"ל .....

☆ ☆ ☆

ספר חשבון הנפש

א	הקדמה .....
ב	פתיחה .....
ד	ספר חשבון הנפש .....
כ	הקדמה ל"ג פרקים .....
כו	פרק א — מנוחת הנפש .....
כח	פרק ב — סבלנות .....
לא	פרק ג — סדר .....
לב	פרק ד — חריצות .....
לד	פרק ה — נקיות .....
לה	פרק ו — ענוה .....
לו	פרק ז — צדק .....
לח	פרק ח — קימוץ .....
מ	פרק ט — זריזות .....
מ	פרק י — שתיקה .....
מב	פרק יא — ניהותא .....
מג	פרק יב — אמת .....
מד	פרק יג — פרישות .....
מז	טבלת י"ג מידות .....
מח	סיום למעתיק רפואת העם .....

מהדורא בתרא ..... נב
לקוטים ..... נד

☆ ☆ ☆

ליקוטי בתר ליקוטי ..... קכא
הקדמה לחכמת הפסלנות ..... קלט

☆ ☆ ☆

נוספות (מכתבי המחבר)

אגרת הדרכה לעריכת חשבון נפש ..... קמג
אגרת בגדולת הבורא ית' שנדפסה בראש ספרי חשבון הנפש ..... קמז
הקדמה למעתיק מסעות הים ..... קנב
פתיחה למגלת איכה ..... קנד
הקדמה לרפואת העם ..... קנז
מענין מלאכת העתקה ..... קס
מכתבים ..... קסג
תלמודישע לאגיקה ..... קסח
לקט דוגמא מפירושים מזהירים לתנ"ך מכתבי המחבר ..... קעא
ברכת הודאה לרגל מלאות לו שבעים שנה ..... קעד

☆ ☆ ☆

רשימת כתבי יד שנעשה בהם שימוש בספר זה ..... קעה

מבוא

כתב התנצלות בעד הספר¹

משני צדדים רגילים המבקרים להתייחס לספר זה. יש שדנו מצד אישיות מחברו – רבי מנדל לָפֶין (סטנובר), ואף טענו שמתוך צורת התבטאותו הייחודית שבספר, ניתן להסיק על המחבר ולא כ"ש על הספר. ויש שדנו מצד מקור התחבולה המרכזית שבספר או בכלל מיהו המחבר **המקורי** של הספר. ואנחנו נדון להלן כנגד שני נושאים אלו.

א. אין ברצוני להכנס לדיון הרחב על תולדות חיי המחבר, השקפותיו, וחוג ידידיו², אף כי יש בהחלט לכתוב דברים שיוכלו להרחיב ההסתכלות על פרטים אלו, אך נמנעתי מכך מכמה טעמים, ואולי עוד חזון למועד³. וכאן נעסוק רק בדברים הקשורים לספר זה שלפנינו.

ראש לכל, הדברים ידועים שהיה ספר זה חביב מאוד אצל הרי"ז מסלנט⁴, וגם כבר ידועה הערכתו של תלמידו רבי ישראל סלנטר לספר זה

הרי"ג וייס פרקים י' וי"ב (ובהשמטות ותיקונים שם במהדורת תשס"ב), בקשר לחוברת הצרפתית של רמ"ל.²

4. עיין בספר הצדיק רי"ז מסלנט (מהדורת תשנ"ג) עמ' קמ"ו (הובא להלן הערה 45). ולולי דמסתפינא הייתי אומר דניתן אולי לראות עקבות מהחביבות הני"ל, בהנהגותיו ובכתביו של הרי"ז: ראה למשל שם בעמ' מ' כמה היה מקפיד ומחנך למידת מנוחת הנפש וסבלנות וסדר. והנה הם הנה ג' מידות ראשונות ששם בעל חשה"נ בראש הי"ג מידות שלו. [ובהמשך שם מסופר שנכדו של רי"ז"ס בא אליו מבוהל שראה באפילה בחצר איש לבוש לבן גבוה ב' קומות ומתנועע באויר, והרי"ז"ס אמר לו בוא עימי ואראך את דמיוןך, וקירבו לאותו איש הלבן עד שראה והנה היא כתונת לבנה

1. כשבאנו לכתוב דברים בשבח הספר, נקטנו במנהג קָלֵב בבני דור המדבר, ובבחינת מתוך גנותו בא לידי שבחו^א.

2. בדיוקא כתבתי פרטים אלו, כי על מידותיו הנאצלות, על מזגו הנוח להפליא, ועל חכמתו ונסיון חייו, אין מי שיפקפק, ורבו כמו רבו דברים נפלאים עליו בענין זה, כך שנוכל לקבל את מוסרו בלב שלם, ולא נחשוש שהוא מאותם המדברים אחד בפה ואחד בלב ח"ו (כאותו אחד שנעשה הוא עצמו לפירכא על מוסריו ע"י סי' רכ"ב).

3. כל העוסק בתולדותיו ובכתביו של רמ"ל ראוי שיקדים לקרוא את מכתב תשובתו (כת"י תיק 72) המבאר כמה מאופני הנהגותיו והשקפותיו. ועי' גם בקונטרס בואו חשבון של

א. (וראה הערה 28 ובשולי ההערה שם).

ב. והנה, אם לחוברת הצרפתית שנתחברה כלפי האומות אנחנו נוקקים לקוראה באופן שביאר המחבר בתשובה הני"ל, וכפי שדקדק בה הריג"ו הני"ל, הרי לגבי הליקוטי כללים שלו (נתפרסמו בספר היובל לאברהם וויס), שנתחברו באותו הזמן בעברית וכלפי בני ישראל, אין אנו נוקקים אלא להוריד הבתי עיניים (עי' סי' רי"א ועי' בהערה 11 בהמשך) המציירים אותם באופן מעוות, ולהסתכל בהם בהבטה ישרה, ולראות כמה נכוחים וחכמים דבריו היוצאים מלב דואג לצרת בני דורו, ומנסה לתקנם לפי מצבם ומצב זמנם וגולתם.

המוזכר בכתביו⁵, ואף דאג להדפיסו שוב בוילנא⁶. ותלמידו של ר' ישראל אחריו, רבי יצחק מאלצאן, דאג גם הוא להדפיסו שוב בורשא בשנת תרנ"ד ואף הוסיף בו הגהות ומ"מ מרובים. ואחריהם תלמיד תלמידי ר' ישראל, הלא הוא רבי אייזיק שר, הקדים הקדמה גדולה ונכבדה בראש 'חשבון הנפש'⁷ שהוציאו בני ישיבתו⁸ בשנת תרצ"ז. ועוד ניתן להוסיף חבל חכמים וצדיקים⁹ שהגו וחכמו בספר זה¹⁰. ואיך ניתן לבא ולומר "פסול" הוא ספר

תלמידי סלבדקה בליטא. וראה עוד במודעת הפרסום לספר שנתפרסמה בסוף ירחון כנסת ישראל תמוז תר"ץ.

9. ואפשר שאותם "גדולי עולם" שהתארחו אצל השר רבי יהושע צייטלין, אשר בבית אחוזתו חיבר הרמ"ל את "ספרו הנפלא חשבון הנפש" (כעדות המובאת בקריה נאמנה (תרע"ה) עמ' 272), אף הם ראו עלים מחש"י, ושמה נטל מהם הרמ"ל עצה, ומה גם מחכמתו ויראתו המופלגות של הר"י עזמו.

10. ביניהם ניתן למנות את תלמיד הר"י רבי אליעזר שולביץ, שבספרו אור אליעזר שיצא מכת"י, מזכיר בתוך ביאוריו לתורה כמה פעמים את ספר חשבון הנפש.

וישנם ספרים אשר אף כי לא הזכירו במפורש את הספר חש"י, אבל מתוך הספר ניבטת לכאורה השפעתו הרבה עליהם אם מכלי ראשון אם מכלי שני. דוגמא לדבר ספרי תלמיד הר"י רבי יהושע העליר – חוסן יהושע ודברי יהושע. צורת התייחסותו לנפש האדם ומחלותיה והדרך לתיקונה, והשימוש בביטויים הקיימים (- בהקשר לנ"ל -) בספר חש"י [כמו מלאכת החינוך ומהלך התיקון], וההזכרה בדרך אגב וכדבר פשוט את הפנקס שעליו מתבררים החטאים אחת לאחת [ע"י בדברי יהושע מאמר א' סוף פ"א ובפרק ח', ובייחוד ראה שם במאמר ב' פרק ה'], כל זה נראה כעין מ"ש המחבר בסי' רי"ו על החכמים שיודעים להכיר לפי המליצות וכדו' שבספרים, מי מחבר הספר, כך [במידה מסוימת] מציץ מבין בתרי הספרים הנ"ל, ניצוצות מדמות רמ"ל וספרו חש"י [או

מתנועעת באויר, ואמר לו הריז"ס מעתה הזהר לבלי התרגז והתרגש על שום דבר. וכמה דומה דרך פעולה זו למ"ש בחש"י במידת מנוחת הנפש סימן ע"א ע"ש]. והרצאה ללמוד פרק בהכרת החכמים האמיתיים את חכמת הפסלנות של הרמאים (וכאותה שתיאר בחש"י סימן קע"ט ואילך ובהקדמתו לחכמת הפסלנות), יעין במכתב הריז"ס לרבי אליהו קארטינגר שנדפס שם עמ' צ"א ואילך.

5. איזכור מפורש יש באגרתו באור ישראל סימן ל', [ושם בסימן ל' ישנם עוד כמה דברים שיש להם שורש גם (אף כי לא רק) בספר חש"י, כמו מה שכותב שם שבמעשה הסיבה קודמת למסבב ובמחשבה להיפך וכו', ובחש"י סי' ק"מ ואילך יש בזה אריכות. וכן מה שכותב שם על הצירים החזקים שבפנימיות נפש האדם, ועל ההתפעלות שמחמתה יש עוללות שמשאירים חותם בפנימיות הנפש ומצטרפים לכח גדול וכו', וכל זה יש לו יסודות בכמה מקומות בספר חש"י¹¹]. ועי' עוד מה שכתבנו בחש"י הערה 251. וזה מלבד אשר כידוע אימץ הר"י מתוך ספר חש"י את שיטת החינוך של הטבלה עם הי"ג מידות, וחינך בה את תלמידיו (ראה במקור ברוך ח"ב עמ' תקנ"ו, ועוד), ומצינו טבלה עם י"ג מידות ומקראותיהן (שונים בתכנם מהמקראות שבחש"י) בכת"י של תלמידו רבי נפתלי אמסטרדם (נתפרסם בקובץ בית חיינו לאלול עמ' כ"ג)¹². והרבה יש עוד לדון בענין זיקת הר"י ומוסרו לחש"י.

6. כפי המובא בערך הר"י בספר כנסת ישראל של פין.

7. נדפסה כאן גם בראש הספר.

8. בעמוד השער נכתב: יצא לאור ע"י הסתדרות

ג. אמנם כמובן שעדיין ניתן לומר בזה על דרך מ"ש בשולי הערה 15 ע"ש ודו"ק.

ד. ואפשר שאותם אשר העיד עליהם גוטלובר (בהמגיד תרל"ג גליון 40) "וכן ראינו ושמענו שנוסדו חברות מתנהגות ע"פ ס' חשבון הנפש ומתקנות מדותיהן על פיו" אף הם חלקם מתלמידי הר"י.

זה כי "ידוע" פסול מחבר זה. וכי ר' זונדל סלנט שהיה כמעט בן דורו של המחבר לא ידע כל מה שידוע לטוענים? וכי ר' ישראל סלנט החכם שדעתו מעורבת עם הבריות, לא הגיע אליו שמץ דבר מכל זה בזמן שדאג להדפסתו? הרי היו בזמנו הרבה ממכירי המחבר. וחוצ' מכל זה, הרי טענו הטוענים שבקל רואים מהתבטאויות המחבר שבספר את הבעייתיות שבו, וכי ח"ו נחשוב שכשדאג הרי"ס להדפסתו לא בדק הספר הדק היטב לפני כן כדי לידע שראוי הוא לדאגה זו, וכי לפניו בעינו החודרת עד להפליא לא נגלו התבטאויות אלו? אין זה אלא שלא ראה הוא בו אף שמץ פסול שיהיה סיבה לעכב ההדפסה¹¹.

ואם יטעון הטוען שרק במשך השנים נודעו מקצות דרכי המחבר (גוטלבר פרסם עליו מאמרים בהמגיד תרל"ג, ועוד כתבו עליו סביב תקופה זו¹²); וכי לר"י מאלצאן שהדפיס הספר בשנת תרנ"ד לא נודע מכל זה? ¹³ וכשהוא עבר על הספר מתחילתו לסופו ותיקן לו אזניים, עשה לו מ"מ רבים ופי' בו מילות קשות והגיה נוסחו, וכי הוא לא נתקל באותם קטעים שהם מצטטים כראיה לגנות החיבור? והלא באותם קטעים הוא הוסיף מ"מ. ואם ימשיכו לטעון שעדיין לא נודעו אז כל דרכי המחבר כפי שלמשיגים נודעו (אלא אולי רק בפרסומי ויינלז בשנים תרפ"ו ותרצ"א ואילך ועוד כדומה לו¹⁴), והלא רבנו

עפ"י חכמת הפרצוף, וכשמודיעים לו שזהו ציור דמות המלך, כל מחשבותיו משתנות, והיא היא. 12. זוהי טענת שטות דבאמת מחפשי המומים בדווקא, יוכלו למצוא סייעתא לטענותיהם גם במהלך השמונים שנה שלפני כן. 13. ויש לציין ללשון הר"י מאלצאן במודעת הפרסומת לחשבון הנפש שבהוצאתו (הפלט שנת תרס"ג חוברת כ"ו ועוד): סי' חשבון הנפש להחכם המפורסם ר' מענדיל לעפין ז"ל. 14. כמובן שעדיין ניתן למשיגים היכולת לומר שרק להם נודע כל המחקרים דאז, ולא לצדיקי אותו הזמן שהיו רחוקים מכל זה. אך אף אנו נשאל, וכי לא היו גם אז אנשים כמוכם שהיו ששים ושמחים לפרסם חדשות ולהגניב השמועה לאזני אותם צדיקים? וכל דברינו אינם אלא רק כנגד קטני אמנה ומדקדקים דקדוקים של הבל.

שמה ראוי להגדירם במידה מסוימת כנדבך נוסף לאלו הרגילים כבר אצל ספר חשה"נ]. שוב התבוננתי שבספר חוסן יהושע מאמר ב' מקדיש את פרק ח' לענין פנקס החשבונות, ובתחילת הפרק נוקט שם לשונות המקבילות עד להפליא למה שכתוב בתחילת ספר חשבון הנפש. ובדקתי ומצאתי שבדפוס באמת כותב שם לעיין בחה"נ בהקדמה, והיינו בחשבון הנפש סי' א' עיי"ש^ה. [אלא שבדפוסים מאוחרים (כבר בהוצאת תרע"ג) האריכו קוצו של נו"ן וכתבו עיין חה"ל בהקדמה^י עד שמצינו מי ששעבד עצמו למצוא זה בהקדמת חובת הלבבות]. 11. ומה שמונים אלו את הפסולים בנוסחאות ובלשונות שבספר, הרי זה כיון שסימנו את המטרה, וכפי שכותב הרמ"ל בסימן ר"ד על אותו אחד שרואה הציור ולומד בו דברים שונים

ה. וגם בחוסי"י כתי"י (שהוא כעין נוסח ראשון לפני עריכה) כך כתוב, ושם נוסח הדברים בענין פנקס הסוחרים תואם אף יותר ללשונות הנ"ל שבחה"נ.

ו. ולעומת זה מצינו שפתרו ר"ת חה"נ לחשבון הנפש, ונראה שאינו כן. והוא בסי' קצ"ו שכתב שם זי"ל "ובכדי לראות דוגמא מסגנון העיונים הללו, צריך להקדים עוד, איזה סימנים מעניני חה"נ שלא נז"ל מהם זולתי מעט מזערי", ובמהדורות חדשות פתחו הר"ת לחשבון הנפש, אך נראה שם לפי הענין שכוונתו לעניני חכמת הנפש שכל מ"ש בהמשך מכיון לענינים יותר, וגם הלשון שלא נזכר לעיל מתאים כלפיהם יותר.

אייזיק שר בשנת תרצ"ז עומד ומכריז (בהקדמתו): "ע"כ עלינו להחזיק טובה למחבר ספר נכבד זה", "וכן ראוי להתעניין בשימת לב לדברי המחבר בסימן קל"ג קל"ד ר"א בענין שלא לשמה, שהוא ענין מסובך וקשה אצל הלומדים וכל העוסקים בתורה יותר הרבה מאצל העוסקים במצות". פוק חזי במה משבח הוא את המחבר: בענין הנשגב של לימוד תורה לשמה שהוא מסובך אצל הלומדים¹⁵. ואיך אחרי כל זה נמצא עוז ברוחינו לעפר ספר נכבד זה, וכבר אמר אחד מגדולי הדור¹⁶ שהטוענים כן הרי זו עזות מצידם כנגד אור ישראל מסלנט זיע"א¹⁷.

ב. עוד דבר טוענים המפקפקים, שלא רבי מנדל לפין הוא בעל החיבור חשבון הנפש כולו, אלא העתיק חלקים רבים מספרו של בנג'מין פרנקלין, ויש אף שהרחיקו לכת וכתבו שחשבון הנפש הוא **עיבוד** בעברית של ספרו של פרנקלין, ויש שאף הרחיקו לכת יותר וכתבו שחשבון הנפש הוא סה"כ **תרגום** של ספרו של פרנקלין [וכפי שרמ"ל תירגם את הספר רפואת העם שחיברו נכרי, ותירגם את חיבור מסעות הים שחיברו נכרי, כך תירגם את ספר חשבון הנפש שחיברו נכרי].

והנה אילו לא ראינו בעינינו לא היינו מאמינים, איך שרבים וטובים וביניהם מומחים וחוקרים טעו במילתא דעבידא לאיגלויי כ"כ, ומתבטאים בזה בוודאות שאין למעלה ממנה¹⁸. ובראותנו זה מיד מתעוררת המחשבה מה היה רמ"ל מגיב כשהיה רואה זאת, ואיך היה דורש את זה כמין חומר ומוציא מזה את מוסריו, ואולי היינו זוכים לעוד סימן בספר חשבון הנפש.

15. ולאפוקי מהטוענים שכל מה שמצאו בו בעלי המוסר הוא רק את השיטה הספציפית של טבלאות חשבון הנפש או שאר עניינים דומים שעליהם נאמר חכמה בגויים תאמין⁹. ודבריהם סתורים ומסותרים מהרבה ראיות שאכ"מ.
16. ועוד כו"כ מגאוני וצדיקי דורנו באו בשבח הספר בקונטרס בואו חשבון שבהערה 3.
17. ודעת לנבון נקל, שאין מעניינינו מהות תכונת המחבר ושאר כתביו וכדו', אלא רק האם **למעשה** ספרו ראוי הוא¹¹. והנה יצא לן שאם גדולי עולם טרחו בהדפסתו ואף הוסיפו
18. והנה מצינו כמה עניינים בספר שהקדים המחבר את חכמי העולם, ויש דברים שהם הקדימוהו, וכבר עמדו על חלקם, ואין אתנו יודע בודאות האם במה שהקדימוהו, ינק הוא מהם או שמעצמו הגיע לזה וכדבריהם שהקדימו, ואכ"מ.
ח. ומצאתי חובה לעצמי להודיע זאת בשערי ספר זה, המלקט גם משאר כתביו ומתוכם גם שלא ראו אור הדפוס, ודו"ק.

לו ציצים ופרחים, בהכרח שלא רק ראוי הוא, אלא אף "ספר נכבד שמתבארים בו עניינים חשובים מחכמת המוסר" (כלשון ר' אייזיק בהקדמתו), ומעתה לא יוסיף לנו אף הררי טענות נגד המחבר או ספרו. (אלא אולי רק נדון לפי"ז בהנהגת רבותינו בכגון דא ואכ"מ). ואנו נענה לעומתם (ועל משקל לשון המחבר במכתבו (נדפס בעמ' קס"ו)): זה מקובלנו מפי רבנו אבי אבות המוסר ועל פי דרכו אנו נוהגים.
18. דוגמא קיצונית ומשעשעת ניתן לראות בסיני כרך נ"א עמ' קמ"ה ע"ש.

ז. והנה מצינו כמה עניינים בספר שהקדים המחבר את חכמי העולם, ויש דברים שהם הקדימוהו, וכבר עמדו על חלקם, ואין אתנו יודע בודאות האם במה שהקדימוהו, ינק הוא מהם או שמעצמו הגיע לזה וכדבריהם שהקדימו, ואכ"מ.
ח. ומצאתי חובה לעצמי להודיע זאת בשערי ספר זה, המלקט גם משאר כתביו ומתוכם גם שלא ראו אור הדפוס, ודו"ק.

אמנם גופא דעובדא הכי הוא: חכם שבגויים בנגימין פרנקלין הוציא לאור בחייו אוטוביוגרפיה מצליחה שניתרגמה ללשונות רבים¹⁹. בתוך סיפור חייו המחכים והמרתק הוא מְסַפֵּר (במספר עמודים מצומצם) שבגיל 25 בערך התעוררה בו תשוקה עזה להגיע לשלימות מוסרית, ולאחר שראה שקשה לפרוש מהרגלים מכוח החלטה בלבד, גמר בלבו לתקן תכנית שתִּקְנֶה לו הרגלים חיוביים. עיקרי התכנית הם, שהוא בחר שלוש עשרה מידות חשובות ומרכזיות שבהם החליט להתרגל, ורשם בפנקסו, ולכל מידה נתן שם קצר עם הסבר קצר של המידה, וגם הוסיף לו בפנקס אמרות חכמה ומוסר שידרבנו אותו בעבודת המידות. ועשה לו טבלה לאותן הייג מידות המחולקת לימי השבוע, ובכל פעם שפגם באחת מהמידות, סימן נקודה במשבצת היום שבו פגם. באוטוביוגרפיה מפורטות כל המידות ומובאים מאמרי המוסר שהיו רשומים בפנקסו, ומסופר שם על קשייו והתמודדותיו וכדו'. פרנקלין מספר שהיתה לו תכנית להוציא ספר שלם בענין זה, אך לבד משירבוטים של רגשות ומחשבות שמדי פעם רשם, לא הצליח להוציא תכניתו אל הפועל. ומעיד הוא על עצמו (בגיל 79) שתחבולה זו של תיקון המידות היא שהבטיחה לו את האושר וההצלחה בימי חייו.

והנה הרמ"ל מקדים וכותב (סי' י"ג ואילך) שהיה כבר מנהג הקדמונים לרשום חטאותיהם לזכרון בספרים²⁰, וכן היו יושבים בלילה לחזור מעשיהם לאחר על פני כל היום, אלא שמלאכה זו היתה לוקחת להם הרבה מאוד זמן עד שלא נשאר להם זמן למלאכה העיקרית. ובנוסף לזה הדורות נתחלשו וכבר אין בהם כוח כמו בעבר להכניע את היצה"ר, והם זקוקים לתחבולה שתפתור בעיות אלו.

ובא הרמ"ל ומציע תחבולה חדשה שיש בה את כל הטוב של השיטות הישנות, ומקלה היא את המלאכה הרבה ואף משפרתה. התחבולה ביסודה היא התחבולה הנ"ל של פרנקלין²¹; אלא שהרמ"ל שינה בה

19. תורגם לעברית פעמיים, בשנת תשי"ד ובשנת תשע"ב.

20. ודרשו ע"ז כידוע (עי' זוהר וישב דף קצ"א), את הפסוק שהיה רשום בשער הספר^ט: "וחטאתי נגדי תמיד".

21. הרמ"ל כותב (סי' כ') שלפני כמה שנים נתגלה תחבולה חדשה, אך לא כתב מיהו בעל התחבולה, וטעמו עימו. עוד כתב שכמדומה

שיתפשט טבעה במהרה כאותה של המצאת הדפוס שהביאה אורה לעולם. ואם נרצה נוכל לדרוש בכוונת הרמ"ל בהשוואתו בין המצאת הדפוס להמצאת טבלאות חשבון הנפש (שעל פניו נראית קצת השוואה קיצונית), דבזה רמז תשובה למקטרגים היאך נשתמש בתחבולת נכרי. ואהא קאמר, וכי אינכם משתמשים בתחבולת נכרי הלא הוא יוהאן גוטנברג כדי

הרבה²² הן במידות עצמם²³, הן בסדר חשיבותם, הן בפירוט הרב לכל מידה ומידה (י"ג פרקים), והן בהוספת טבלאות המסכמות כל תקופה, ועוד ועוד²⁴.

תרגי'ח, בפרק כ"ט "מדבר בדברים קצרים לקוטים יקרים מספר חשבון הנפש לזכות הרבים" עיי'ש. ובספר חשבון של עולם לר"ב זילבר אשר כפי שכתב בהקדמתו, הביא בסופו "קטעים מתוך ספר חשבון הנפש שזכה למהדורות רבות ע"י רבותינו בעלי המוסר", עיי'ש בחלק דרכי החינוך. יב [ולבד מזה יש רבים שהשתמשו בתחבולה שלו ופיתחה לפי דרכם. וראה בעיקר בספר בן אברהם בית מוסר לר"א מייזיס, ומיי'ש בפתיחתו "ואגלה לפניך אחי מה שמצאתי סגולה נפלאה למחלאתינו, והיא הספר בית מוסר הזה הערוך לפניך, אשר העיר לי עליו הספר חשבון הנפש בעה"י עיי'ש עוד].

23. כמה אפייני זה שפרנקלין הנכרי בראש הי"ג מידות בחר לשים את מידת האפק-פרישות: "שלא לאכול עד כדי סיאוב ולא לשתות עד קהות חושים", והוא אף מנמק את חשיבותה, ואילו הרמ"ל בכלל לא מזכיר מידה זו. והמידה שמכונה אצל הרמ"ל בשם פרישות, נמצאת אצל פרנקלין בשם צניעות-דרך ארץ, אלא שהרמ"ל הוסיף בפיסקא שלה תוספת יהודית משמעותית: להפסיק **מהרהורי** זימה.

והרמ"ל בראש הי"ג מידות שם את מנוחת הנפש והסבלנות, והוא מהלל אותם לאורך הספר ובליקוטי בתר ליקוטי, ואילו פרנקלין חיבר את שניהם למידה אחת – שלווה (שהיא דומה בעיקר למידת סבלנות), ודחק אותם לבין המידות האחרונות. ועוד כיוצא בזה.

24. וראוי לציין שלאורך החיבור הרמ"ל מרבה לגלות מטמוניות וסגולות בתחבולת החינוך הזו, אף שמן הסתם לא עלו על לב פרנקלין מעולם.

להדפיס את הספרים הקדושים ביותר¹, כך גם נוכל להשתמש בתחבולת פרנקלין לרשום את ספר תולדות אדם יא. דהרי לרשום תמיד רשמנו וכנ"ל, אלא שהיה זה בקושי רב וכמעתיקי כתי' בעבר, אמנם עתה בעקבות התחבולה נוכל לרשום בקל יותר.

והנה אף שרמ"ל לא ציטט הרבה מהדברים שהזכיר פרנקלין יחד עם התחבולה, עדיין נוכל לומר שרמזו לנו וע"ד דיבור הנגלה והנסתר שהוא כ"כ מהלל (עי' סי' קמ"ב ועוד). דהנה בסי' כ"ד כותב שהטבלה צריכה לכלול שבע **ערוגות** של י"ג מרובעים. והנה עם היות שהערוגה משמעה שורה וכלשון הרד"ק בספר השרשים: "והשורה נקראת ערוגה". ובטבלה שהיא ריבועים ריבועים אף יותר מתאים לנקוט ערוגה ולא שורה (בשונה משורות באגרת שבסי' קנ"ה). עדיין אפשר שרמזו לנו כאן הרמ"ל למה שהמשיל עצמו פרנקלין באוטוביוגרפיה, שבתיקון מידותיו ע"י הטבלה דומה הוא לאדם שבא לנכש שדחו מהעשבים הרעים, שעובר **ערוגה ערוגה**, ולאחר גמר ניכוש ערוגה אחת בשלמות ממשך לערוגה הבאה, וכך הוא יצליח להגיע למצב של שורת מידה אחת נקיה מנקודות הפגמים, ואח"כ השורה הבאה וכו'. 22. כאפיוזודה ראוי לציין שגם לרמ"ל כן עשו עם ספרו חשבון הנפש, ובכמה ספרים קדומים ומאוחרים מצינו שליקטו מתוך חשבון הנפש וציינו זאת, אך עשו בדבריו כבתוך שלהם, ערכו הלשון, והוסיפו גם משלהם (בלי סימן מזהה) בין הדברים. ראשון לכולם בספר מוסר אב שי"ל בשנת תרכ"ה, שבסופו באו "מאמרי חכמה מספר חשבון הנפש; מפרקי הזהב להרב ר' מענדיל מסטנאב בספרו הנפלא חשבון הנפש" עיי'ש. ובספר מזכה הרבים שי"ל בשנת

1. (ועי' בשו"ת מהר"ץ חיות סי' י"א, אריכות בענין חכמת המצאת מלאכת הדפוס אם מגויים יצאה או מבין היהודים, ואכ"מ).

יא. והוא כמו שכתב החכם ביק במכתבו (נתפרסם בנוסח מתוקן בקרית ספר נ"ח עמ' 180 ואילך): החכם פראנקלין... המציא זה הענין הנפלא, "גוי שהדליק את הנר משתמש לאורו ישראל", כן עשה אתו החכם רמ"ם מטעמים לעמו... הרבנים הגדולים אמרו שדבר זה מועיל וחדש והעם ענו אחריהם מקודש מקודש. עיי'ש עוד.

יב. ומקום פה לציין בדרך אגב לספרו של הרמ"ל פרומקין (בנו של רבי שמואל קעלעמר אשר הוזכר להלן בשולי הערה 62), ביאורים על מגלת אסתר (תרגי'ג), אשר מביא מספר חה"י בכ"כ מקומות, ובייחוד בחלק "סתרי הנלוזים" ראה שם לדוגמא עמ' 27-28 ובעמ' 79, ועוד. וכמה ענינים בחלק הנ"ל בנויים על ספר חה"י, ראה גם מה שכתב שם בתו"ד בעמ' 46: "יסודי הדברים ערוכים מהרב בעל חה"י, ואנחנו בארנום בהרחבה".

והנה עד כאן במה שנוגע לתחבולה²⁵, אך מלבד זה רוב הספר הוא כולל חכמת הנפש ומוסר, ופירושי מקראות ומאמרי חז"ל, והרבה הרבה כיצא בהם. וכ"כ הרבה יש מה להחכים מספר זה אף למי שאין לו שום רצון לטפל במידותיו בתחבולה הנ"ל, אלא רק להבין ולהכיר את פעולות נפשו ולתקנה²⁶. ואף מי שאינו חפץ כלל בתיקון נפשו, אלא רק רוצה להבין מעשי אברהם אבינו ע"ה ומשה רבנו ע"ה ומעשי בלעם הרשע כפי שמתוארים בחז"ל, די לו שילמד בספר חשבון הנפש מסימן קס"ג ואילך ויחכים הרבה²⁷. והרוצה להתבונן בחכמת שלמה המלך ע"ה בתכנית בנין בית הבחירה, יעיין בספר בסי' קמ"א, וכהנה רבות. ומכאן תבין כמה זר חלומם של אלו האומרים שהעתיק הרמ"ל את ספרו מפרנקלין.

☆ ☆ ☆

25. ובאמת גם בעיקר התחבולה הוסיף הרמ"ל תחבולה המקבילה לה ומחזקתה, ע"י בסי' קמ"ח ואילך, ודו"ק¹.

26. וראה מ"ש הר"י מאלצאן בסוף חשה"נ שבהוצאתו (בדברים שהקדים לפני מאמר שהעתיק מספר מאזני צדק) וז"ל: באשר ספר חשבון הנפש הזה בנוי לקרב אל החוש

דברים הידועים מכבר להאדם, אך בקרבו בפנימיותו לא בא, וזה כל עמל האדם להרחיב ציורי היראה ולהביאם בחדרי רוחו ולהסבירה לנפשו בכל לשון שהיא שומעת.

27. ועיין לרבנו ירוחם בדעת תורה פרשת בראשית עמ' י"א, ששיבח את משלו של בעל חשה"נ (סי' קע"ב) שהמשיל אברהם לאקאצ'א עיי"ש.

ג. ואידי שהזכרנו תחבולה זו דסי' קמ"ח של "חינוכי התבונות" – י"ג דברים שהחכמה נקנית בהם" (עיי"ש), יש להביא פה מה שניתן לבאר על פיה בדרך אפשר. דהנה הח"ח (אשר היה מפליג בחשבון נפשו כנודע) בספרו שם עולם ח"א פ"א כותב לבאר הגמ' בחולין קה. דשמואל אמר דהוא חלא בר חמרא לגבי אביו דאילו אביו סייר נכסיה פעמיים ביום ושמואל רק פעם אחת. וביאר הח"ח דהיינו סיור נכסים רוחני והוא חשבון הנפש, ושמואל שיבח את אביו שערך חשבון נפשו ב' פעמים ביום ואילו הוא רק פעם אחת (עיי"ש מה שביאר עוד לפי"ז). אמנם בספר זה חזינן דנוקט למעליותא את אלו המסוגלים לערוך חשבון נפשם רק פעם אחת ביום (וזה כפה"נ מחמת שנותרים עיתותם בידם וכפי שכתב בסי' כ'), וכותב (ע"י סי' ל"ח וסי' רכ"ה ועוד) שהמתחילים והנופלים נזקקים לסדר חשבון נפשם ב' פעמים (אמנם יש לחלק בין הדברים). אך ניתן לומר לפי דרך הח"ח שם, דאבוא דשמואל סייר נכסיו ב' פעמים בחינכים כפולים (ע"י סי' קנ"ב), פעם אחת בשביל "חינוך המידות הכללי" ופעם שניה בשביל "חינוכי התבונות", והיינו שנחשב כחמרא מחמת שהגיע לדרגה זו, ואילו שמואל העיד על עצמו שמסייר נכסיו רק לגבי חינוך המידות הכללי. [אמנם ניתן נמי לומר שהכל איירי בתחבולת חשבון הנפש – חינוך המידות הכללי, אלא שבה עצמה יש ב' חלקים (וכמו שכתב בסי' כ"ה), א. התבוננות בבוקר ועריכת סדר היום לפי המידות. ב. חשבון העסקים והעוונות בערב. (ואגב, ראה הספדו של בן המגיד מדובנא בסוף ספר קול יעקב על מגילות, המתאר נפטר שקיים ב' חלקים אלו, עיי"ש). וא"כ אפ"ל ששמואל ציין לשבח את אביו שמקיים התחבולה בשלימות ומסייר עסקיו בוקר וערב, ואולי שמואל נהג אז רק את חלק החשבון של וחטאתי נגדי תמיד לפני השינה (וע"י סי' י"ד ודו"ק)].